

شیوه تعامل مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های سنتی ایران (با تأکید بر دوره قاجار و شهر تهران)*

سیده مطهره موسوی^۱، حسنعلی پورمند^{۲*}، لیلی کریمی‌فرد^۳

چکیده

این مقاله بر آن است تا مؤلفه‌های مؤثر در خوانش مبلمان در کالبد معماری ایران (با تأکید بر خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار)، را به‌عنوان یک متن، شناسایی کند. از این رو ضمن شناسایی و معرفی مبلمان ایرانی در دوره قاجار، به بررسی نسبت میان مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های سنتی ایران، دوره قاجار و شهر تهران، پرداخته است. در راستای این بررسی این سؤال‌ها مطرح می‌شود: شیوه استفاده از مبلمان و فضاهای داخلی در خانه‌ها و کاخ‌های شهر تهران در دوره قاجار چگونه بوده است؟ مبلمان و معماری داخلی خانه‌ها و کاخ‌های شهر تهران در دوره قاجار، چه تأثیری در شیوه زندگی مردم و اشراف داشت؟ شیوه تعامل سبک زندگی، مبلمان و معماری سنتی خانه‌ها و کاخ‌های شهر تهران در دوره قاجار چگونه بود؟ در بررسی‌های انجام شده در چهارده خانه و کاخ شهر تهران در دوره قاجار که بر اساس سنتی بودن و وجود داده‌های کافی پیرامون مبلمان و نحوه استفاده از فضا در دوره قاجار انتخاب شده‌اند، انواع مبلمان در ارتباط با این فضاها تقسیم‌بندی، و ویژگی‌ها و نحوه تعاملشان با سبک زندگی و معماری تحلیل شد. این پژوهش از لحاظ هدف یا کاربرد پژوهشی، بنیادی است و با رویکرد تاریخ‌گرایی، با استدلال استقرایی، مبتنی بر اجرای غیرتجربی و راهبرد اکتشافی، با محوریت پژوهش پیش از نظریه، با آزمون نظریه متغیرهای کیفی، با روش تحلیل تاریخی-تفسیری، با رویه پژوهش اسنادی و میدانی با روش اجرای تحلیل محتوا در مقطعی از زمان با رویکرد ژرفانگر و وسعتی میانه انجام گرفته است.

کلیدواژه‌ها: مبلمان، معماری سنتی ایران، سبک زندگی، قاجار، تهران

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۶/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱۱/۰۳

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری سیده مطهره موسوی تحت عنوان "شیوه‌ی تعامل مبلمان و معماری خانه‌ها و کاخ‌های سنتی ایران (با تأکید بر دوره قاجار و شهر تهران)" است که به راهنمایی دکتر حسنعلی پورمند و مشاوره دکتر لیلا کریمی فرد در دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب انجام شده است. ۱ گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

motaharehmousavi@yahoo.com

*۲ دکتری تخصصی پژوهش هنر، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. نویسنده مسئول

Hapourmand@modares.ac.ir

۳ دکتری تخصصی شهرسازی، استادیار دانشکده هنر و معماری، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. Lkf@Karimifard.org

مقدمه

انسان‌ها بخش اعظم عمر خود را در فضاهای داخلی بناها سپری می‌کنند که به کمک عناصر، ساختارها و جداره‌ها شکل گرفته است. این فضاها محیطی را ایجاد می‌کنند که بسیاری از فعالیت‌های روزمره ما در آن صورت می‌گیرد. مبلمان یکی از مهم‌ترین این عناصر است که منجر به شکل‌دهی فضای داخلی می‌شود. مبلمان بیش از سایر عناصر اسباب راحتی و قابل سکونت ساختن یک فضا را فراهم می‌کند. از سویی دیگر در فضای مسکونی، میزان ارتباط کاربران با فضا، احساس مالکیت و آزادی عمل، بسیار بیشتر از سایر کاربری‌هاست. بنابراین اهمیت و نقش مبلمان در شکل‌گیری و توسعه فضاهای مسکونی نظیر خانه‌ها و کاخ‌ها دوچندان می‌شود.

مبلمان به‌عنوان مهم‌ترین بخش فضاهای نیمه‌ثابت در ادبیات نظری ادوارد هال، انسان‌شناس آمریکایی حوزه فضا مطرح می‌شود. چیدمان و مبلمان که نسبت به فضاهای ثابت قابلیت جابه‌جایی و تغییر بیشتری دارند و در تغییر دکوراسیون بیشتر از آن‌ها استفاده می‌شود، ساختار فضایی با سیمای نیمه‌ثابت را ایجاد می‌کنند. آزمایش‌ها نشان می‌دهد، ساختار فضایی با سیمای نیمه‌ثابت می‌تواند تأثیری عمیق بر رفتار داشته و این اثر قابل اندازه‌گیری است (هال، ۱۳۹۰: ۱۲۸). مبلمان، تأثیر انقلاب‌گونه‌ای بر بعضی عادات، دگرگون کردن آن‌ها و در پی آن نتایج عمده اجتماعی در پی داشته است (راپوپورت، ۱۳۸۸: ۱۰۳-۱۰۴). از سوی دیگر، هر جنبه از سبک زندگی، در مبلمان متجلی می‌شود و در عین حال خود نیز سایر جنبه‌های سبک زندگی را متجلی می‌کند.

در این مقاله به بررسی نسبت میان مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های سنتی ایران - با تأکید بر دوره قاجار و شهر تهران - می‌پردازیم، تا از میان نظریه‌های مطرح‌شده، مؤلفه‌های مؤثر در خوانش مبلمان در کالبد معماری اسلامی ایران، به‌عنوان یک متن، شناسایی شوند.

برای یافتن جایگاه مبلمان در معماری خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار باید به بررسی سه متغیر مبلمان، معماری و سبک زندگی پرداخت. از این رو برای بررسی پیشینه تحقیق نیز باید سراغ حوزه‌های مرتبط این سه متغیر رفت.

از جمله پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون مبلمان ایرانی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: فصل ۶۲ از کتاب سیری در هنر ایران با عنوان اثاث منزل از ام.آپتن و اکرمین (پوپ، ۱۳۷۸)، مقاله

«قطعات تخت هخامنشی از سامره»^۱ از تادو^۲ (۱۹۷۴)، مقاله «نقوش تخت و بر تخت نشستن در هنر ساسانی»^۳ از هارپر^۴ (۱۹۷۹)، مقاله «مبلمان فارسی در مقدونیه: شناخت و انتقال شکل‌ها»^۵ از پاسپالاس^۶ (۲۰۰۰)، مقاله «دو گونه از مبلمان هخامنشی»^۷ از سعیدی^۸ (۲۰۰۶)، مقاله اسفندیاری با عنوان «پیشینه صندلی و گل نیلوفر آبی در مدارک باستان‌شناسی» (۱۳۷۷)، مقاله‌های «معماری داخلی در زندگی ایرانیان باستان ۱ و ۲» از رضایی (۱۳۸۵)، مقاله «تأثیر فرهنگ قومی بر مبلمان سلجوقی» از رحمان‌پور (۱۳۹۳)، مقاله «مبلمان در فرهنگ اورارتو (با نگرشی بر جنس، تکنیک ساخت، تزیین)» از شاهسوارانی و لطفی قرایی (۱۳۹۱)، مقاله «تخت» از کیا (۱۳۴۶)، مقاله «مبلمان ایران باستان (تخت‌های ایران باستان)» از موسوی (۱۳۸۹)، مقاله «مبلمان ایرانی در دوره اسلامی: از سلجوقیان تا زندیان» از موسوی، پورمند و کریمی‌فرد (۱۳۹۷)، رساله کارشناسی ارشد سجادی با عنوان «تخت‌های ایلام از ۳۰۰۰ - ۶۴۰ قبل از میلاد» (۱۳۸۱) و نیز رساله کارشناسی ارشد عابدی با عنوان «شکل و کاربرد تخت‌های هخامنشی از ۵۵۰ - ۳۳۰ ق.م.» (۱۳۸۲).

از جمله پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون معماری داخلی و نیز معماری مرتبط با موضوع مقاله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: فصل اول کتاب زندگی خانگی و فرهنگ مصرفی در ایران: انقلاب‌های داخلی عصر مدرن^۹ از کریمی^{۱۰} (۲۰۱۳) و مقاله «زن و طراحی داخلی در دوره قاجار ایران» از همین نویسنده (۲۰۱۲)، کتاب معماری معاصر ایران در تکاپوی بین سنت و مدرنیته از بانی مسعود (۱۳۸۸)، کتاب آشنایی با معماری اسلامی ایران از پیرنیا (۱۳۸۹)، کتاب سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران از قبادیان (۱۳۹۳).

از جمله پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون سبک زندگی مرتبط با موضوع مقاله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: کتاب تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم: زندگی، کسب و کار از شهری در شش جلد (۱۳۷۸)، کتاب شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه

1 fragments of an achaemenid throne from Samaria

2 Tadmor

3 thrones and enthronement scenes in Sasanian art

4 Harper

5 on Persian-type furniture in Macedonia: the recognition and transmission of forms

6 Paspalas

7 the two versions of the achaemenid throne

8 Saidi

9 domesticity and consumer culture in Iran: interior revolutions of the modern era

10 Karimi

از مستوفی (۱۳۸۶)، هفده دفتر: روزنامه خاطرات ملیجک در چهار جلد از میرزایی (۱۳۷۶)، کتاب روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه از ناصرالدین شاه (۱۳۸۴).

این پژوهش از لحاظ هدف یا کاربرد پژوهشی بنیادی است که با رویکرد تاریخ‌گرایی، با استدلال استقرایی، مبتنی بر اجرای غیرتجربی و راهبرد اکتشافی، با محوریت پژوهش پیش از نظریه (روش مرتن)، با آزمون نظریه متغیرهای کیفی، با روش تحلیل تاریخی-تفسیری، با رویه پژوهش اسنادی و میدانی با روش اجرای تحلیل محتوا در مقطعی از زمان با رویکرد ژرفانگر و وسعتی میانه انجام گرفته است. شیوه گردآوری داده‌ها نیز کتابخانه‌ای و میدانی است. در این پژوهش نمونه‌گیری غیراحتمالی (غیر تصادفی)، موردی و از نوع نمونه‌گیری هدفمند (اطلاعات محور یا موارد مطلوب) انتخاب شده است. جامعه مورد بررسی، ۱۴ مورد از خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار است: مجموعه کاخ گلستان (عمارت تخت مرمر، عمارت الماس، عمارت بادگیر، عمارت خروجی، تالار سلام و شمس‌العماره)، اندرون شاهی (فرح‌آباد)، سلطنت‌آباد، شهرستانک، صاحبقرانیه، عمارت مسعودیه، عمارت کامرانیه، خانه مقدم و خانه امام جمعه که بر اساس سنتی بودن و وجود داده‌های کافی پیرامون مبلمان و نحوه استفاده از فضا در دوره قاجار انتخاب شده‌اند.

۱. تعریف‌های مبلمان

واژه مبیل^۱ که از زمان قاجار در متون بر جای مانده و از آن زمان به مرور در ذهن خانواده‌های ایرانی و همچنین دست‌اندرکاران تولید و عرضه لوازم خانه مانند صندلی، میز، نیمکت و غیره مصطلح شده است، وام‌واژه یا واژه‌ای دخیل دارای ریشه فرانسوی -واژه‌ی فرانسوی: مُبیل^۲- است که در زبان فارسی رایج شده است. دلیل آن شاید به دوران قاجار برگردد که عمده روابط ایران و غرب، با فرانسویان بوده است (معین، ۱۳۸۶: ۸۵۶). واژه فرانسوی مُبیل از واژه لاتین مُبیلیس^۳ منتج شده است که به معنای قابل جابه‌جایی و سهل در حرکت است (Solodow, 2010: 146).

بسیاری از زبان‌ها به‌ویژه در اروپا از واژه‌های منتج‌شده از واژه‌های لاتین مُبایل^۴ به معنای متحرک، قابل حرکت و سهل در حرکت و نیز مُبیلیا^۵ به کالای متحرک، که هر دو ریشه در

۱ معادل واژه انگلیسی: furniture و معادل واژه عربی: اثاث است.

2 meuble

3 mobilis

4 mobile

5 mobilia

واژه مُبیلیس دارد، برای بیان مبلمان یا همان لوازم خانه مانند صندلی، میز، نیمکت و غیره؛ استفاده کرده‌اند. در لغت‌نامه دهخدا در تعریف واژه میل آمده است: «میل. [م] [فرانسوی، (ا) اثاث‌البیت. کاجال. رخت. رخت‌خانه. ماعون. قماش‌خانه. عموماً به تمام اشیاء منقولی که در خانه مورد استفاده قرار می‌گیرد و یا برای تزئین خانه به کار می‌رود و خصوصاً به چهارپایه‌های به نسبت بزرگی اطلاق کنند که از چوب و فلز و فنرهای نرم سازند و با پارچه‌های خوش‌رنگ یا پوست یا پلاستیک و جز آن‌ها را پوشانند تا به راحتی بر آن بتوان نشست» (دهخدا: ۱۳۷۷). در فرهنگ‌های فارسی عمید و معین نیز میل چنین تعریف شده است: «میل. (اسم) [فرانسوی] ۱. نوعی صندلی یک یا چند نفره راحتی دارای پایه و دسته‌های چوبی و تشک و پشتی نرم ۲. اسباب خانه از قبیل میز، صندلی، نیمکت» (عمید، ۱۳۵۸: ۹۱۴). «میل. (م) [فر.] [(ا). نوعی صندلی راحت که معمولاً بزرگ و نرم و دسته‌دار است. مبلمان. (م ل) [فر.] (ا). مجموعه اثاثیه مورد نیاز یک محل (اداره، خانه و غیره ...)]» (معین، ۱۳۸۶: ۸۵۶).

۲. مبلمان ایران در دوره قاجار، ۱۲۱۲-۱۳۴۲ ق.

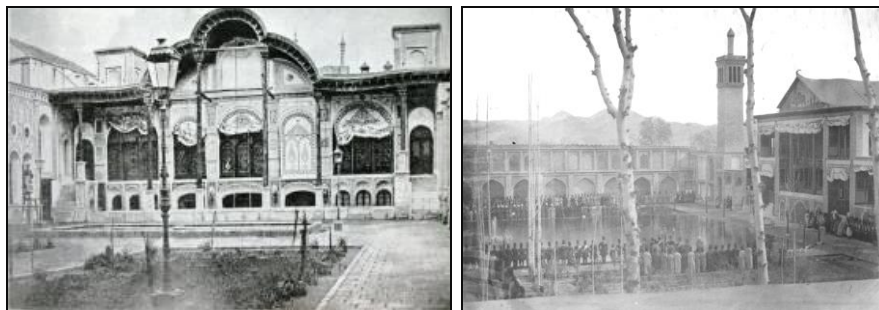
خانه ایرانی در دوره فتحعلی شاه، اثاثیه‌اش بسیار ساده بود. هر اتاق یک دست فرش و تشک داشته است. به طوری که تشک را هنگام شب روی فرش پهن و صبح جمع می‌کرده‌اند (اولیویه، ۱۳۷۱: ۱۵۵). تا میانه قاجار، فرش یکپارچه به اندازه اتاق معمول نبود و کناره، سرانداز و میان-فرش مرسوم بوده است. کناره و سرانداز اعم از قالی یا نمد باید یک‌جور و میان‌فرش که قالی بوده، امکان داشته جور دیگری باشد. از نظر مستوفی این‌طور فرش با زندگی آن دوره، کمال تناسب را داشت، چرا که کناره و سرانداز، می‌توانست قدری روی میان‌فرش باشد، پس تفاوت در طول و عرض اتاق‌ها مشکلی برای فرش کردن آنها ایجاد نمی‌کرد. تمیز کردن آنها نیز ساده‌تر بود. دلیل سوم، استفاده از کرسی بوده است که با تا زدن میان‌فرش، چاله کرسی پیدا می‌شد (مستوفی، ۱۳۸۶: ۲۶۴).

تا میانه‌های حکومت ناصرالدین شاه (۱۲۴۴ ه.ش) ظاهراً اثاث خانه ایرانی در هر طبقه‌ای بسیار محدود بود. میز، صندلی، تخت خواب و پرده در خانه ایرانی معمول نبوده، چرا که کف برای منظوره‌های مختلف نشستن، خوردن و خوابیدن استفاده می‌شد و کفش‌ها قبل از ورود به اتاق، در کفش‌کن، گذاشته می‌شد و جوراب سفید می‌پوشیدند (mahdavi, 1999: 563) و

مستوفی، ۱۳۸۶: ۲۶۵). در اندرونی شمعدان، ظروف میوه، فنجان و ... را روی طاقچه‌ها قرار می‌دادند و در بیرونی، طاقچه‌ها خالی‌تر بودند. تزیینات اتاق بیرونی ساده‌تر بود.

«بخاری در اندرون و کرسی در بیرونی مرسوم نبود» (مستوفی، ۱۳۸۶: ۲۶۶). چراغ نفتی و در مراسم خاص، شمع برای روشنی به‌کار می‌رفت. در زمستان اندرونی با کرسی و بیرونی با منقل آتش باز گرم می‌شد. در روزهای زمستان، اغلب رویدادهای خانه دور کرسی صورت می‌گرفت: غذا خوردن، دور هم جمع شدن و مهمانی. روی کرسی هم ابزار پذیرایی و خوراکی‌ها مهیا بود (فرمایان، ۱۳۸۸). بخاری، کم‌تر و اغلب در صبح‌ها که اتاق بسیار سرد می‌شده است، مورد استفاده قرار می‌گرفت.

نکته جالب توجه دیگری در زمینه مبلمان و آرایش فضا، نحوه استفاده از پرده در بناهاست. در تصاویر و نقاشی‌های مربوط به آن دوره، معمولاً پرده‌ها در بیرون پنجره نصب می‌شده‌اند و داخل، پرده‌ای به‌عنوان سایبان نبوده است. از آن جایی که پنجره‌ها با شیشه‌های رنگی و طرح‌های چوبی و گره‌چینی، بسیار زیبا بوده‌اند، سایبان در بیرون قرار می‌گرفته، تا این زیبایی از درون خانه دریغ نگردد. پرده‌هایی که در داخل بنا استفاده می‌شده‌اند، معمولاً در درگاه یا هشتی‌ها، در حدفاصل دو فضا قرار داشته‌اند. در واقع، به‌نوعی برای حفظ حریم‌ها به‌کار برده می‌شده‌اند، اما به‌تدریج از اواسط دوره ناصری، پرده‌ها در داخل بنا مورد استفاده قرار می‌گیرند (تصاویر ۱ و ۲).

تصویر ۱- تصویر راست: عمارت بادگیر، به‌کارگیری پرده‌ها در بیرون بنا (مأخذ: خاکسار، ۱۳۹۴: ۴۱)

تصویر ۲- تصویر چپ: پرده به‌عنوان سایبان در بناهای عمارت مسعودیه (مأخذ: ذکاء و سمسار، ۱۳۷۶: ۲۲۰)

به‌تدریج در نتیجه ارتباط با غرب، برخی اسباب زندگی غربی‌ها به زندگی ایرانی‌ها راه یافت. در فهرست اشیاء خریداری شده، یا اشیایی که می‌بایست از سفر سوم ناصرالدین شاه (۱۳۰۶

ه.ق) به تهران تحویل داده شود، اسباب متنوعی دیده می‌شود (ناصرالدین شاه، ۱۳۸۴: ۲۹۳-۳۴۰). ابزارهای واردشده به زندگی ایرانیان بسیار متنوع بوده تا جایی که عزیزالسلطان، به اسباب آب‌غوره‌گیری اشاره می‌کند که از فرنگ برای معیرالممالک آورده بودند (میرزایی، ۱۳۷۶: ۲۸۶). در اواخر دوره قاجار استفاده از صندلی و مبل در خانه اعیان رایج بوده است. مستوفی در شرح یک میهمانی (خواستگاری) در سال ۱۳۳۱ ه.ق. نوشته است: «در مجالس چون اکثر بلکه همه جا صندلی و مبل معمول بود، با کفش وارد اتاق می‌شدند» (همان: ۴۲۶). البته ورود صندلی به خانه ایرانی به تدریج رخ داده چنان‌که در ۱۳۲۵ ه.ق. عین‌السلطنه چنین نگاشته است: «هنوز اتاق بزرگ عمارت که دارند به سبک فرنگستان صندلی و میز می‌گذارند درست تمام نشده. نصف بیشتر این اتاق و کلاً نشسته، اگر جا تنگ باشد مسجدی دوپشته و سه‌پشته [می‌نشینند]. یک ثلث اتاق را هم برای نظار و تماشاچی معین کرده‌اند» (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴: ۱۸۳۲). تخت‌خواب نیز در اواخر دوره قاجار از مبلمان ضروری اتاق خواب بود (میرزایی، ۱۳۷۶: ۱۳۸). همچنین عین‌السلطنه اشاره‌ای به تغییر مبلمان در اواخر دوره ناصری می‌کند: «بناها روزبه‌روز مفصل‌تر می‌شود. تمام پول‌ها صرف بنایی و اسباب اتاق می‌شود. سابقاً در تهران پرده‌دوزی و مبل‌سازی منحصر به جوان ارمنی بود، حالا متجاوز از بیست دکان باز شده» (همان: ۱۲۶۹).

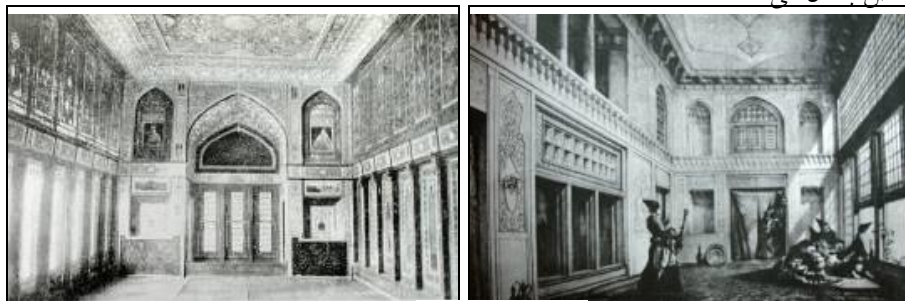

تصویر ۳- تصویر راست: مفصل شدن مبلمان در خانه‌های اشرافی: تالار بلور بهارستان (مأخذ: همان: ۲۳۱)
تصویر ۴- تصویر چپ: ناصرالدین شاه و ملازمانش در عمارت بیلاقی شهرستانک (مأخذ: نجمی، ۱۳۷۵: ۲۰۰)

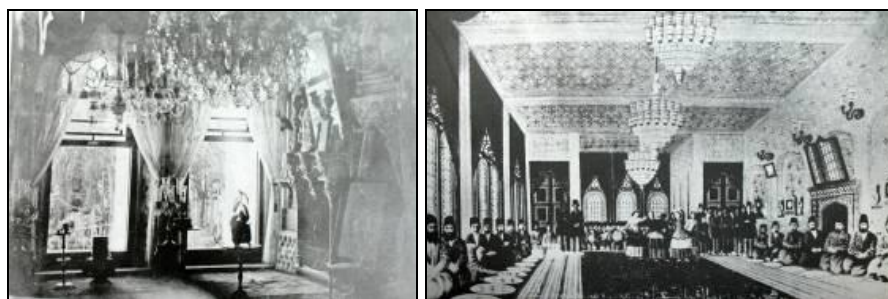
مفصل شدن مبلمان بناها در توصیف عین‌السلطنه از عمارت اتابک دیده می‌شود: «مبل اتاق‌ها هر تکه‌اش از جایی جمع شده. پرده‌های عمارت، تماماً مخمل‌های اعلی، صندلی و میزها به اعلی درجه ممتاز، تابلو و نقاشی‌های ایرانی و فرنگی اعلی، زیاد، قالی‌های اتاق‌ها تماماً کار کرمان به دیوارهای اتاق از قالی‌های اعلی و بافته‌های چینی و ژاپونی خیلی نصب بود ...» (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴: ۱۰۹۱).

اتحادیه، یکی از دلایل رواج یافتن مبلمان فرنگی را چنین برمی‌شمارد: فرنگی‌هایی که از ایران می‌رفتند پیانو، کارد، چنگال، میز و صندلی‌های خود را به حراج می‌گذاشتند (اتحادیه، ۱۳۸۸: ۵۷-۵۸). حراج اسباب در خاطرات ملیچک در دوره مظفرالدین‌شاه آمده است: «سوار شدیم که برویم به سفارت اتازونی، که می‌خواهد برود به سفارت ژاپون... دیدیم اسباب‌هایش را حراج می‌کنند... اسباب‌ها را، به قیمت گزاف قیمت می‌کردند. من هم یک دستگاه اسباب بستنی‌سازی خریدم» (میرزایی، ۱۳۷۶: ۳۳۲).

نام فضاهای خانه، همان‌طور که پیش‌تر شرح آن آمد، بیان‌کننده شکل کالبد اتاق یا موقعیت آن بوده است؛ درحالی‌که به تدریج شاهد شکل‌گیری اتاق‌ها با نام کارکرد آن‌ها هستیم: به‌عنوان نمونه اتاق کتابخانه در خانه عین‌السلطنه در ۱۳۰۴ ه.ق (عین‌السلطنه، ۱۳۷۴: ۱۱۳)، یا اتاق ناهارخوری در عمارت نصیرالدوله (همان: ۷۳۱)، یا در شرح عمارت اتابک به اتاق بیلیارد اشاره می‌شود (همان: ۱۰۹۱). قرار گرفتن مبلمان مشخصی در هر فضا، باعث اختصاص کارکردی خاص به آن می‌شده است.

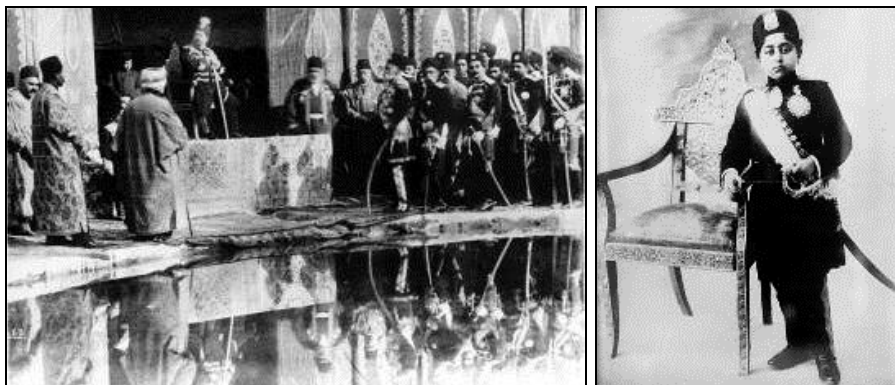

تصویر ۵- تصویر راست: داخل اتاق عمارت تخت مرمر، ۱۲۵۶ ه.ق (مأخذ: ذکاء و سمسار، ۱۳۷۶: ۸۸)
تصویر ۶- تصویر چپ: تالار آینه در خانه نظام‌الملک (امام جمعه)، چاپ ۱۹۰۷ م (مأخذ: همان: ۳۶۸)

تصویر ۷- تصویر راست: تالار عمارت گلستان، نقاشی محمود خان ملک‌الشعرا، ۱۲۹۵ ه.ق (مأخذ: همان: ۱۳۸)
تصویر ۸- تصویر چپ: یکی از اتاق‌های عمارت کامرانیه، از آلبوم‌خانه کاخ گلستان (مأخذ: همان: ۳۰۹)

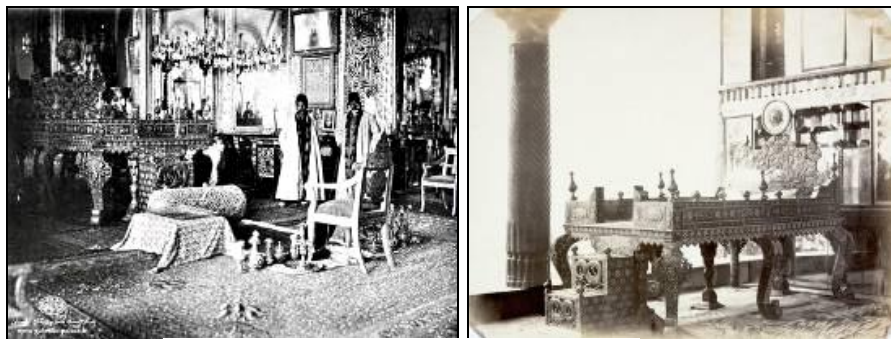
در پایان اشاره‌ای به شاخص‌ترین مبلمان‌های این دوران می‌شود:
- صندلی آقا محمد خان: «آقا محمدخان شکسته‌های تخت طاووس نادری (هندی) و مقداری جواهر نفیس را به‌زجر و شکسته از شاهرخ، نوه نادرشاه گرفت و دستور داد از شکسته‌های تخت طاووس یک صندلی ساختند» (شهیدی، ۱۳۸۳: ۳۶۵). این صندلی در مراسم رسمی، تاج‌گذاری و سلام مورد استفاده شاهان قاجار بود. گاهی به‌طور مستقل و گاهی هم در کنار تخت طاووس به‌کار گرفته می‌شد. شکل ظاهری این صندلی، نشانگر بهره‌گیری از الگوی سنتی طراحی مبلمان ایرانی در دوره اسلامی، در طراحی و تزیینات است.

تصویر ۹- تصویر راست: احمد شاه و صندلی آقامحمدخان قاجار (مأخذ: مرکز اسناد تصویری کاخ گلستان)
تصویر ۱۰- تصویر سمت چپ: تاج‌گذاری محمدعلی شاه قاجار بر روی صندلی آقامحمدخان
(مأخذ: www.fouman.com)

- تخت خورشید یا طاووس: تخت طاووس یکی از یادگارهای پرآوازه دوران فتحعلی شاه، و متفاوت از آن تختی که به شاهان گورکانی هند نسبت داده شده است و گفته‌اند نادر شاه افشار آن را از هند به ایران آورد. «تخت طاووس بزرگ‌ترین تخت سلطنتی نادرشاه بود. چتر داخلی آن در بخش داخلی با مروارید و الماس آراسته شده بود و دور لبه آن مرواریددوزی بود. روی این چتر، طاووسی قرار گرفته که دم باز آن از لعل کبود و دیگر سنگ‌های قیمتی ساخته شده بود. در همان شب کشته‌شدن نادر شاه، تخت طاووس و چادر مروارید نادر به دست دشمنان افتاد. آن‌ها تخت را شکسته و خرد کردند» (شهیدی، ۱۳۸۳: ۳۶۵)، اما ماجرای تخت طاووس زمان فتحعلی‌شاه چیز دیگری است، این تخت به دستور وی توسط جواهرسازان اصفهانی ساخته شد. در ابتدا به سبب خورشید جواهرنشان و مرصعی که در بالای تخت نصب شده بود،

تخت خورشید نام گرفت. سال‌ها با همین نام شناخته می‌شد تا آن که فتحعلی‌شاه در ازدواج چهل‌ودوم خود، با بانویی به نام طاووس‌الدوله ازدواج کرد. پس از آن بود که به مناسبت نام وی، تخت به نام تخت طاووس مشهور شد. این تخت محل جلوس فتحعلی‌شاه هنگام سلام عام بود. بعدها ناصرالدین‌شاه که علاقه‌ای ویژه به جواهرات و نفایس سلطنتی داشت اشعاری روی کتیبه زر به خط نستعلیق و با مینای لاجوردی به تخت طاووس اضافه کرد.

تصویر ۱۱- تصویر راست: تخت طاووس در میان عمارت تخت مرمر

(مأخذ: مرکز اسناد تصویری کاخ گلستان)

تصویر ۱۲- تصویر چپ: تخت طاووس، صندلی آقامحمدخان، مخده، زیرانداز و میز کوچک در تالار سلام

(مأخذ: همان)

- تخت مرمر: فتحعلی‌شاه از جلال، شکوه و ادوات سلطنتی بسیار خوشش می‌آمد و می‌خواست تختی مطابق تخت سلاطین و شاهنشاهان معروف ایران که در شاهنامه و کتاب‌ها خوانده بود داشته باشد. وی همچنین به «تخت سلیمان نبی» که آن را دیوان و فرشتگان بر دوش داشتند و به آسمان می‌بردند، آگاهی داشت. به‌خاطر محفوظ نبودن ایوان عمارت دیوان‌خانه و دشواری جابه‌جایی تخت طاووس، دستور ساخت تختی را داد که همیشه در وسط ایوان قرار داشته باشد. این تخت، تخت سلیمانی نام نهاده شد، اما بعدها به تخت مرمر مشهور گشت. طراحی این تخت، کار میرزا بابای شیرازی، نقاش‌باشی بود و سرپرستی حجاری آن را استاد محمد ابراهیم اصفهانی، حجاری‌باشی دربار بر عهده داشت. فتحعلی‌خان صبا ملک‌الشعراء نیز قصیده‌مطولی در وصف این تخت و فتحعلی‌شاه سروده است که فقط هفده بیت از آن به تعداد ترنج‌های داخل و خارج طارمی‌ها انتخاب و به خط نستعلیق زران‌دود درآورد تخت‌کنده‌کاری

شده است. با ساخت این تخت، ایوان تخت مرمر جایگاهی برای انجام مراسم تاج‌گذاری، سلام و بارعام می‌شود (ذکاء، ۱۳۴۲: ۲۹).

تخت مرمر متشکل از ۶۳ پازل سنگی حجاری شده است. برخی از این قطعات به اشکال هندسی تراشیده شده و تعدادی از آن‌ها که مجسمه‌سازی شده و در قالب انسان، دیو و حیوان ساخته شده‌اند. تعداد مجسمه‌های تخت مرمر در مجموع به ۱۹ عدد می‌رسد. شش‌تای آنها به شکل فرشته‌اند، سه‌تا در هیئت دیو و ده‌تای بقیه به شکل شیر ساخته شده‌اند. هر نوزده مجسمه، نقش تکیه‌گاه را دارند و تخت را با دوش یا با سر نگه داشته‌اند، علاوه بر مجسمه‌های حامل تخت، تعداد ده مجسمه کوچک زن، هر یک به ارتفاع ۳۵ سانتی‌متر نیز روی دیواره‌های دور تخت و روی دو ستون انتهایی آن نصب بوده که اکنون جز یکی، بقیه از بین رفته‌اند. ارتفاع مجسمه‌های به شکل فرشته ۱۱۵ تا ۱۲۰ سانتی‌متر است اما دیوهای حامل تخت، ۱۰۰ سانتی‌متر ارتفاع دارند و شبیه به هم هستند.

تصویر ۱۳- جزئیات تخت مرمر واقع در عمارت تخت مرمر (مأخذ: نگارندگان)

تصویر ۱۴- تصویر چپ: نقاشی اوژن فلاندن از داخل تالار تخت مرمر (مأخذ: ICHHTO, 2012:99)

- تخت نادری (یا صندلی دوپله): هدف از ساخت این تخت که کاملاً بر پایه طرح‌های سنتی هنر ایرانی بود، بیشتر نشان دادن شکوه و جلال دربار به هم‌وطنان و نیز به فرستادگان خارجی بود که شاه را در سلطانیه و یا بیلاق اطراف تهران ملاقات می‌کردند. به دستور فتحعلی‌شاه قاجار، تخت مرصع و میناکاری شده شامل ۲۲ هزار سنگ و جواهر قیمتی در ۹ قطعه مجزا ساخته شد. در سراسر این تخت طرح‌های سنتی هنر ایرانی، نظیر ترنج‌های اسلیمی به‌وضوح قابل مشاهده است. پشت‌انداز آن با ترنج و جواهرات درشت و خوش‌رنگش آن را مجلل نشان می‌دهد. در دو طرف پشت‌انداز تخت که مانند دم طاووس چتر زده و در بالا دارای تاجی است، نقش دو اژدهای پیچ خورده یا سمندر قرار دارد که دم آن‌ها به شکل سر عقاب یا

طوطی درآمده است، و نظیر همین دو اژدها در دو طرف پله اول تخت نیز دیده می‌شود که در این‌جا دارای پا بود و به سطح و دیواره پله چسبیده‌اند. در دیواره عمودی پله اول تخت، نقش شیر، برجسته‌کاری شده که بدن آن همچون پوست پلنگ خال‌دار و جواهر نشان شده است. در دو طرف تخت نیز در داخل ترنج‌های اسلیمی مشبک، نقش دو طوطی میناکاری شده مشاهده می‌شود (راهنمای بازدید از موزه جواهرات ملی).

تصویر ۱۵- تصویر راست: تخت نادری (مأخذ: www.hamshahrionline.ir)

تصویر ۱۶- تصویر چپ: مذاکرات فتحعلی شاه با ژنرال یرمولوف در سال ۱۲۳۲ هـ. ق مطابق ۱۸۱۷ میلادی در سلطانیه، فتحعلی شاه بر تخت نادری نشسته است (مأخذ: www.fa.wikipedia.org).

- تخت فتحعلی‌شاهی: تخت فتحعلی‌شاهی، تختی از جنس مرمر است که در جلوی عمارت خروجی مجموعه کاخ گلستان، قرار داشت. پس از تخریب آن بنا در زمان ناصرالدین‌شاه و احداث ساختمان‌های دیگر، این تخت نیز از آن محل برداشته شد و در زمان پهلوی دوم در خلوت کریم‌خانی قرار گرفت (راهنمای بازدید از مجموعه کاخ گلستان).

تصویر ۱۷- تصویر راست: نمای بیرونی عمارت خروجی، تخت فتحعلی‌شاهی در مقابل عمارت خروجی قرار گرفته است (مأخذ: www.Golestanpalace.ir).

تصویر ۱۸- تصویر چپ: تخت فتحعلی‌شاهی واقع در عمارت کریم‌خانی مجموعه کاخ گلستان (مأخذ: نگارندگان)

- تخت مظفری: تختی که مظفرالدین شاه در مراسم تاج‌گذاری خود در عمارت بادگیر بر آن تکیه داده بود، برجای نمانده و تنها تصویری از آن موجود است که گویای بهره‌گیری از الگوی سنتی طراحی مبلمان ایرانی است (تصویر ۱۹). گلدان، شیر و خورشید در تکیه‌گاه و در دسته‌ها و پایه‌ها از سر و پای شیر استفاده شده است.

تصویر ۱۹- تخت مظفرالدین شاه در مراسم تاج‌گذاری خود در عمارت بادگیر (مأخذ: www.brooklynmuseum)

تصویر ۲۰- چپ: میز کاشی متعلق به دوره قاجار که در موزه آبگینه تهران نگهداری می‌شود (مأخذ: نگارندگان).
- میز کاشی: این میز که اکنون در موزه آبگینه تهران نگه داشته می‌شود از نه قطعه کاشی متفوش زیر لعاب که تصویرگر صحنه‌های مجالس شاهنامه فردوسی‌اند، تشکیل شده است که در کنار هم قرار گرفته و تشکیل سطح میز را داده‌اند (تصویر ۲۰).

۳. ابعاد مختلف بررسی مبلمان، معماری و سبک زندگی و ارتباط میان آن‌ها

هیچ‌یک از اتاق‌های سلطنتی با مبلمان خاصی برای استفاده مخصوص، چیده نشده‌اند. بنابراین جز چند میز و صندلی، اثاثیه‌ای نداشته‌اند، چراکه هیچ‌گاه مشخص نبوده شاه در کدام عمارت غذا می‌خورده یا کجا می‌خوابیده و حسب‌الامر سریع مهیا می‌شده است (فووریه، ۱۳۶۲: ۱۹۹).
اما در تالارهای رسمی موضوع متفاوت بود، چراکه وظایف رسمی شاهان قاجار مستلزم داشتن تخت، میز و ... بود و ارتباطشان با خارجی‌ان، که آدابی متفاوت داشت، تمهیدات بیشتری را برای نشستن به سبک غرب طلب می‌کرد. از این‌رو و در این ارتباط شاهد به‌کارگیری تخت‌ها و مبلمان‌هایی باشکوه چون تخت مرمر، نادری، طاووس و ... در کاخ‌ها هستیم که در فضاهایی بزرگ‌تر، گشوده‌تر و مرتفع‌تر با کارکرد رسمی و بارعام به‌کار گرفته می‌شدند. بنجامین، نخستین سفیر آمریکا در ایران در کتاب خود به نام *ایران و ایرانیان* که مربوط به فاصله سال‌های ۱۳۰۰ ه.ق تا ۱۳۰۱ ه.ق است می‌نویسد: «عالی‌ترین قسمت عمارات سلطنتی ناصرالدین‌شاه همان تالار

سلام یا تخت است. در وسط تالار تخت بسیار بزرگی قرار دارد^۱ که تمام قسمت‌های آن به وسیله ورقه‌های زرین پوشیده شده و در دو طرف تالار صندلی‌های دسته‌دار که آن‌ها نیز از ورقه‌های طلا پوشیده شده‌اند چیده شده است» (بنجامین، ۱۳۶۳: ۳۶۵).

اهمیت به‌کارگیری این مبلمان‌های خاص و باشکوه تا به این حد بود که نام فضاها را به خود اختصاص می‌دادند چون: عمارت تخت مرمر، حیاط تخت‌خانه (حیاط مقابل عمارت تخت مرمر)، تالار سلام یا تالار تخت.

خانه‌ها به‌گونه‌ای ساخته می‌شد که به‌تمامی نیازها پاسخ دهد، بنابراین: «هر اتاق شامل بود بر طاقچه‌های متعدد برای چیدن ظروف دم‌دستی و کته‌ها و گنجه‌هایی برای کتاب و وسایل پنهان داشتن و (رف)ی برای ظروف و اشیاء کوچک قیمتی و غیر ضرور و صندوق‌خانه‌ای برای جا دادن کرسی و رختخواب و صندوق البسه و ظروف آشپزخانه و اسباب سماور و ضمناً مطبخ دم‌دستی برای غذاهای مختصر مانند آبگوشت و تخم‌مرغ و ... و همین صندوق‌خانه یک‌سوم اتاقی، خود مکانی بود که همیشه اتاق را تروتمیز داشته، رفع حاجت اتاق اضافی داشتن را می‌نمود» (شهری، ۱۳۷۸: ۲۴۶).

به این ترتیب امکان توسعه اتاق توسط پستو و صندوق‌خانه از یک‌سو و ایوانی در جلوی آن از سوی دیگر میسر می‌شد و طیفی از فضاها متنوع زندگی از نیمه‌باز تا بسته مهیا بود که به نیازهای مختلف ساکنان آن پاسخ می‌داد. فضاها قابلیت استفاده برای منظوره‌های متعددی را داشته‌اند و دائماً در طول عمر بنا تغییر و تبدیل می‌یافتند. اساساً فضاها با نام‌هایی که مشخص‌کننده موقعیت و یا شکلشان بود، نام‌گذاری می‌شدند و به‌ندرت این نام‌گذاری بر اساس کارکرد صورت می‌گرفت؛ چنان‌که نام فضاها، شاه‌نشین، سه‌دری، پنج‌دری، بالاخانه و ... بوده است. گاهی نیز نام فضاها خدماتی تحت تأثیر کارکرد آنها بود: قهوه‌خانه، آبدارخانه، هیزم‌خانه و به این ترتیب، ابعاد اتاق‌ها توسط مبلمان مشخص کارکردها تعیین نمی‌شد. انعطاف‌پذیری فضاها به اسباب و اثاثیه مختصر فضا نیز تسری می‌یافته است.

با تعریف نیازهای جدید یا تغییر ساختار خانواده، گاه کارکرد بخش‌های مختلف تغییر می‌کرد و گاه فضاها هم‌جوار به یکدیگر یا به بیرون از کالبد بنا توسعه می‌یافتند. چنان‌که پس از تولد

۱. مقصود تخت طاووس است.

شیوه تعامل مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های ...

فرزندی، دایه‌ای به خانه اضافه می‌شد و اتاقی برای زندگی او می‌بایست در نظر می‌گرفتند، یا با ازدواج مجدد مرد خانه، درونی تازه‌ای شکل می‌گرفت. این توسعه یا تغییر با خرید زمین از همسایگان خانه یا با در هم کوبیدن فضاهای خانه و تغییر شکل آن‌ها، امکان‌پذیر می‌گشت. ایجاد فضاهای بزرگ‌تر به جای تقسیمات متعدد خانه‌های سنتی، توسط درهم کوبیدن فضاها در یکدیگر در اواخر دوره قاجار به صورت یک رویه رایج مشاهده می‌شود (مستوفی، ۱۳۸۶: ۶۵-۶۶). لایه سست‌تر این تغییرات، که شامل تزیینات و مبلمان است، در این دوره، تغییری عکس یافتند؛ به این ترتیب که با رسیدن به اواخر قاجار، تزیینات ساده‌تر شدند در حالی که مبلمان داخل فضاها به طور اغراق آمیزی افزایش پیدا کردند.

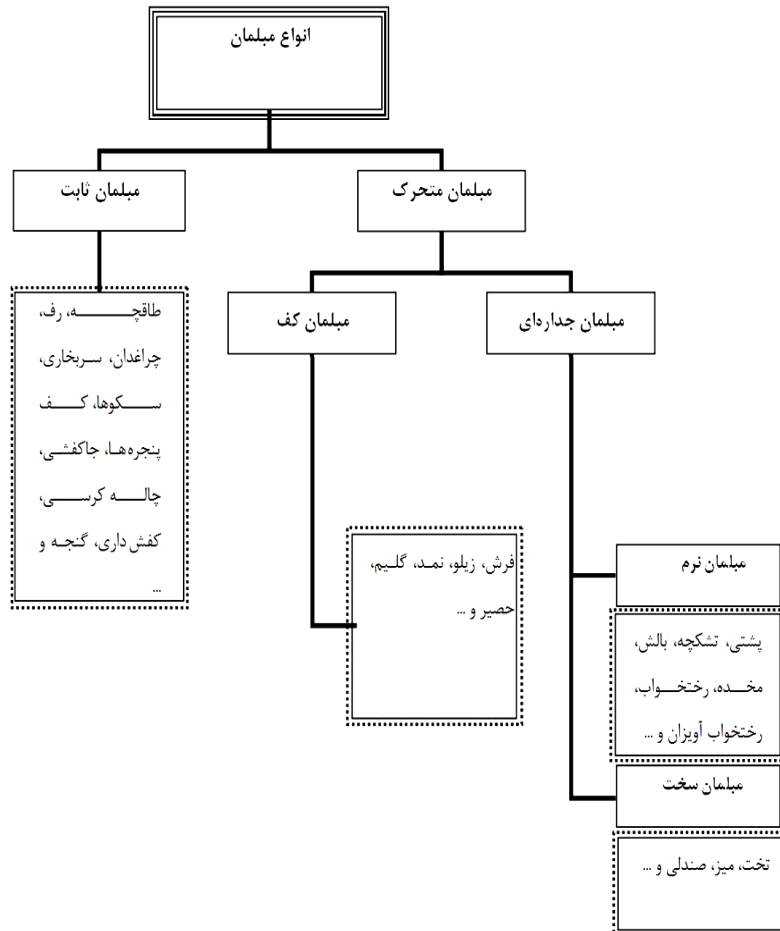
تصویر ۲۱- تصویر راست: نقاشی حوض‌خانه کاخ سلطنت آباد، اثر کمال‌الملک که در موزه کاخ گلستان نگهداری می‌شود، تصویر گویای به کارگیری مبلمان نرم و سخت در فضاست (مأخذ: نگارندگان).
تصویر ۲۲- تصویر چپ: عکس ناصرالدین‌شاه در شاه‌نشین جنوبی حوض‌خانه کاخ صاحبقرانیه به همراه ملازمانش که در عکس‌خانه همین کاخ نگهداری می‌شود، به کارگیری مبلمان ثابت از نوع سکو و نیز مبلمان غیر ثابت نرم در نقاشی مشهود است (مأخذ: همان).

تصویر ۲۳- تصویر سمت راست: نحوه مبلمان و استفاده از شاه‌نشین طبقه اول کاخ صاحبقرانیه (مأخذ: www.archive.asia.si.edu/iran-in-photographs)
تصویر ۲۴- تصویر سمت چپ: داخل اتاق زرد، احتمالاً تالار اصلی عمارت اندرونی تخریب‌شده دیوان‌خانه مسعودیه (مأخذ: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران)

تصاویر ۲۵ و ۲۶- زنان اندرونی فرح‌آباد، استفاده از کاناپه، رخت‌خواب آویزان، زیرانداز، کرسی، مخده و همچنین طاقچه در تصاویر مشهود است (مأخذ: همان).

نمودار ۱- انواع میلمان در ارتباط با خانه‌ها و کاخ‌های سستی تهران در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

شیوه تعامل مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های ...

جدول ۱- بررسی انواع مبلمان در هر یک از خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

مبلمان				نام بنا
متحرک		کف	ثابت	کاربری بنا
جداره‌ای				
سخت	نرم			
✓	✓	✓	✓	۱- عمارت تخت مرمر
- تخت مرمر در ایوان اصلی	- منخده در اتاق	- فرش در اتاق‌ها و تالار اصلی - کناره در اتاق‌ها	- طاقچه و رف در اتاق‌ها، ایوان اصلی و گوشواره‌ها - سربخاری در گوشواره‌ها	- محل برگزاری مراسم رسمی، سلام، بار عام و تاج‌گذاری
✓	✓	✓	✓	۲- عمارت الماس
- تخت آقامحمدخانی و محمدشاهی در تالار اصلی	- منخده در تالار اصلی	- فرش، کناره و سرانداز در تالار اصلی	- طاقچه، رف در تالار اصلی، اتاق‌های گوشواره، دهلیزها و بالاخانه‌ها - پستو	- محل برگزاری مراسم رسمی
✓	-	-	✓	۳- عمارت بادگیر
- تخت مظفری در شاه‌نشین تالار اصلی	-	-	- طاقچه، رف در اتاق‌ها، تالار اصلی، اتاق‌های گوشواره و دهلیزها - سربخاری در گوشواره‌ها	- محل برگزاری مراسم رسمی، بار عام و تاج‌گذاری
✓	✓	✓	✓	۴- عمارت خروجی
- تخت فتحعلی شاهی در مقابل عمارت و مبلمان فرنگی در داخل تالار عمارت	- منخده در تالار اصلی	- فرش، کناره و سرانداز در اتاق و تالارهای اصلی	- طاقچه و رف در اتاق و تالار اصلی - سربخاری در اتاق و تالار اصلی	- مراسم رسمی و ضیافت

ادامه جدول ۱- بررسی انواع مبلمان در هر یک از خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار

مبلمان				نام بنا
متحرک		کف	ثابت	کاربری بنا
جداره‌ای				
سخت	نرم			
✓	✓	✓	✓	۵- تالار سلام یا تالار تخت
- تخت طاووس، تخت نادری و تخت آقا محمد خانی و نیز مبلمان فرنگی در داخل تالار اصلی	- مخده و تشکچه در تالار اصلی	- فرش در تالار اصلی	- طاقچه در تالار اصلی	- مراسم سلام و رسمی
✓	-	-	✓	۶- شمس‌العماره
مبلمان فرنگی در تالار اصلی و نیز ایوان اصلی	-	-	- طاقچه و رف در تالار اصلی و اتاق‌ها - سکوی کف پنجره در تالار اصلی - گنجه در اتاق‌ها - سر بخاری در تالار اصلی و اتاق‌ها	- مراسم تشریفاتی و رسمی
✓	✓	✓	✓	۷- فرح‌آباد
- مبلمان فرنگی در تالار اصلی	- مخده، تشک و بالش در اتاق - کرسی در اتاق - رختخواب آویزان در تالار اصلی	- فرش، کناره و سرانداز در اتاق‌ها و تالار اصلی	- طاقچه در اتاق‌ها - سکوی کف پنجره در اتاق‌ها - گنجه در اتاق‌ها - سربخاری در اتاق‌ها	- اندرونی شاه
✓	✓	✓	✓	۸- سلطنت‌آباد
- مبلمان فرنگی در حوض‌خانه و تالار اصلی	- پستی در حوضخانه	- کناره در حوض‌خانه	- طاقچه در حوض‌خانه	- تفریحی

شیوه تعامل مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های ...

ادامه جدول ۱- بررسی انواع مبلمان در هر یک از خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار

مبلمان			ثابت	نام بنا
متحرک		کف		کاربری بنا
جدارهای			نرم	سخت
سخت	نرم	کف		
✓	✓	✓	-	۹- شهرستانک
- مبلمان فرنگی در اتاق و تالار اصلی	- پشتی و تشکچه در اتاق و تالار اصلی	- پوشش یکپارچه ساده	-	- تفریحی
✓	✓	✓	✓	۱۰- صاحبقرانیه
- مبلمان فرنگی در تالار اصلی	- پشتی و تشکچه در حوض‌خانه و تالار اصلی - کرسی در اتاق - کرسی‌خانه	- فرش	- سکو در شاه‌نشین و پیرامون دیوار حوض‌خانه	- تفریحی و رسمی
✓	-	✓	✓	۱۱- عمارت مسعودیه
- مبلمان فرنگی در تالار اصلی	-	- فرش، کناره و سرانداز در تالارهای اصلی	- طاقچه و رف در اتاق‌ها - سربخاری در اتاق‌ها و تالار اصلی - فضای زیر پنجره - گنجه در اتاق	- حکومتی و اقامتی
✓	✓	✓	-	۱۲- عمارت کامرانیه
- مبلمان فرنگی در تالار اصلی	- پشتی در تالار اصلی	- فرش و سرانداز در تالار اصلی	-	- حکومتی و اقامتی

ادامه جدول ۱- بررسی انواع مبلمان در هر یک از خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

مبلمان				نام بنا
متحرک			ثابت	کاربری بنا
جداره‌ای		کف		
سخت	نرم			
✓	✓	✓	✓	۱۳- خانه مقدم
- مبلمان فرنگی در تالار اصلی	- پشتی، مخده و تشکچه در حوض‌خانه	- فرش و کناره در حوض‌خانه - فرش در تالار اصلی	- طاقچه و رف در اتاق‌ها - سربخاری در اتاق‌ها و تالار اصلی - سکو در دیوار پیرامون حوض‌خانه	- اقامتی
✓	-	-	✓	۱۳- خانه امام جمعه
- ماذنه در ایوان	-	-	-	- اقامتی

جدول ۲- ویژگی‌های مبلمان خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

مبلمان				نوع مبلمان
متحرک			ثابت	
جداره‌ای		کف		
سخت	نرم			
✓	✓	✓	✓	متأثر از سبک زندگی
-	-	-	✓	چند منظوره (تطبیق‌پذیر)
-	✓	✓	-	چند منظوره (انعطاف‌پذیر)

شیوه تعامل مبلمان، معماری و سبک زندگی در خانه‌ها و کاخ‌های ...

ادامه جدول ۲- ویژگی‌های مبلمان خانه‌ها و کاخ‌های سنتی تهران در دوره قاجار (مأخذ: نگارندگان)

مبلمان				نوع مبلمان
متحرک			ثابت	
جدارهای		کف		
سخت	نرم			
✓	-	-	-	تک منظوره
-	-	-	✓	بهره‌گیری از فضاهای پرت
-	-	-	✓	جزئی از کالبد بنا
✓	✓	✓	-	جدا از کالبد بنا
-	✓	✓	✓	به‌کارگیری در فضا با ابعاد متنوع
✓	-	-	-	به‌کارگیری در فضا با ابعاد معین
✓	-	-	✓	مؤثر در شکل‌دهی سازمان فضایی معماری
-	-	-	✓	شکل‌گیری همراه با سازمان فضایی معماری
در فضاهای رسمی کاخ‌ها و خانه‌های اعیانی نظیر ایوان اصلی، تالار اصلی و شاه‌نشین مشاهده می‌شود. این گروه از مبلمان دارای کمترین فراوانی است.	کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی)	کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی)	کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی)	محل کاربرد: کاخ‌ها/ خانه‌ها

۴. نتیجه‌گیری

در بررسی‌های انجام‌شده، انواع مبلمان در ارتباط با این خانه‌ها و کاخ‌ها به دو دسته کلی مبلمان ثابت و مبلمان متحرک تقسیم شد. مبلمان متحرک نیز به دو دسته مبلمان کف و مبلمان جدارها و در نهایت مبلمان جدارها به دو دسته مبلمان نرم و مبلمان سخت تقسیم شدند.

در ارتباط با مبلمان ثابت مانند: طاقچه، رف، چراغدان، سربخاری، سکوها، کف پنجره‌ها، جاکفشی، کفش‌داری، گنجه و... - که دارای ویژگی‌هایی چون: متأثر از سبک زندگی، چند منظوره بودن (تطبیق‌پذیر)، بهره‌گیری از فضاهای پرت، جزئی از کالبد بنا بودن و مورد استفاده در فضا با ابعاد متنوع بودن است - مشاهده شد که این نوع مبلمان، در شکل‌دهی سازمان فضایی مؤثر بوده است و همراه با شکل‌گیری سازمان فضایی معماری شکل می‌گرفت. این نوع از مبلمان، در تمامی فضاهای کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی) مشاهده می‌شود.

در ارتباط با مبلمان متحرک کف نظیر: فرش، زیلو، نمد، گلیم، حصیر و ... که دارای ویژگی‌هایی چون: متأثر از سبک زندگی، چند منظوره بودن (انعطاف‌پذیر)، جدا بودن از کالبد بنا بودن و مورد استفاده در فضا با ابعاد متنوع بودن است، مشاهده شد که در این نوع مبلمان، سازمان فضایی تقریباً مستقل از این نوع مبلمان شکل می‌گرفته است. این نوع از مبلمان، در تمامی فضاهای کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی) مشاهده می‌شود.

در ارتباط با مبلمان جداره‌ای نرم چون: پستی، بالش، مخده، رختخواب و ... که دارای ویژگی‌هایی چون: متأثر از سبک زندگی، چند منظوره بودن (انعطاف‌پذیر)، جدا از کالبد بنا و مورد استفاده در فضا با ابعاد متنوع بودن است، مشاهده شد که به دلیل انعطاف‌پذیری بالای این نوع از مبلمان، سازمان فضایی تقریباً مستقل از آن شکل می‌گرفته است. این نوع از مبلمان، در تمامی فضاهای کاخ‌ها و خانه‌ها (اعم از رسمی و غیر رسمی) مشاهده می‌شود.

در ارتباط با مبلمان جداره‌ای سخت نظیر تخت، میز، صندلی و ... که دارای ویژگی‌هایی چون: متأثر از سبک زندگی، تک منظوره بودن، جدا از کالبد بنا بودن و مورد استفاده در فضا با ابعاد معین بودن است، مشاهده شد که با این نوع از مبلمان، فضا هویت پیدا می‌کند و تحقق درست عملکردها در گروه وجود و آرایش این نوع از مبلمان است. در چنین وضعیتی نقش فضا به این نوع مبلمان واگذار می‌شود. در فضاهای رسمی کاخ‌ها و خانه‌های اعیانی نظیر ایوان اصلی، تالار اصلی و شاه‌نشین که فضایی بزرگ‌تر، گشوده‌تر و مرتفع‌تر بودند، این نوع از مبلمان مورد استفاده قرار می‌گرفت. این گروه از مبلمان دارای کم‌ترین فراوانی است و در شکل‌دهی سازمان فضایی مؤثر بوده است، اما همراه با آن شکل نمی‌گرفت.

در پایان می‌توان گفت که اهمیت مبلمان و آرایش آن در سازمان فضایی خانه‌های معاصر و مدرن، بنیادین است. آن‌قدر بنیادین که با جابه‌جایی آن‌ها فضا هویت پیدا می‌کند و تحقق درست

عملکردها در گروهی وجود و آرایش اشیای خانه است. در چنین وضعیتی نقش فضا به اشیاء واگذار می‌شود، اما بررسی‌های انجام‌شده در خانه‌ها و کاخ‌های سنتی (به جزء ایوان اصلی، تالار اصلی و شاه‌نشین) آشکار نمود که سازمان فضایی مبلمان و معماری داخلی انعطاف‌پذیر و تطبیق‌پذیر شکل گرفته است. فضاها قابلیت استفاده برای منظورهایی متعدد را داشته و دائماً در طول عمر بنا تغییر و تبدیل یافته‌اند. به این ترتیب، ابعاد اتاق‌ها توسط مبلمان کارکردها تعیین نمی‌شد. انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری فضاها به اسباب و اثاثیه فضا نیز تسری می‌یافته است. با وجود فرهنگ زندگی جمعی، تعریف نیازهای جدید یا تغییر ساختار خانواده، گاه کارکرد بخش‌های مختلف تغییر می‌کرد و گاه نیز فضاهای همجوار به یکدیگر یا به بیرون از کالبد بنا توسعه می‌یافتند. فضاهای خانه و کاخ‌ها، بیان‌کننده شکل کالبد اتاق یا موقعیت آن بوده است؛ در حالی‌که به تدریج با ورود عناصر جدید زندگی شاهد شکل‌گیری اتاق‌ها با نام کارکرد آن‌ها هستیم.

منابع

۱. اتحادیه، منصوره (۱۳۸۸). *زنانی که در زیر مقنعه کلاه‌مداری کردند*. تهران: تاریخ ایران.
۲. اولیویه، گیوم آنتوان (۱۳۷۱). *سفرنامه اولیویه (تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوران آغازین سلطنت قاجار*. ترجمه محمد طاهر میرزا، تهران: انتشارات اطلاعات.
۳. ارمغان، مریم (۱۳۹۳). *سیر تحول معماری داخلی و فرهنگ زندگی در عمارت‌های اعیانی دوره قاجار (کاخ‌ها و خانه‌های تهران)*، پایان‌نامه برای دریافت درجه دکتری (PhD)، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
۴. بنجامین، سمیوئل گرین ویلر (۱۳۶۳). *ایران و ایرانیان عصر ناصرالدین شاه*. ترجمه محمدحسین کردبچه، تهران: جاویدان.
۵. جلیلی، ایمان (۱۳۸۵) «جواهر لعل الماس»، قابل دسترس در www.hamshahrionline.ir/news/8755
۶. خاکسار، عباس (۱۳۹۴). «عمارت بادگیر کاخ گلستان در گذر زمان»، اثر، شماره ۷۱، صفحات ۳۳-۵۲.
۷. ذکاء، یحیی، سمسار، محمد حسن (۱۳۷۶). *تهران در تصویر*. جلد اول، تهران: سروش.
۸. ذکاء، یحیی (۱۳۴۲). «ایوان تخت مرمر»، هنر و مردم، شماره ۷، صفحات ۲۵-۳۶.
۹. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران (مؤسسه انتشارات و چاپ روزبه).
۱۰. راپوپورت، آموس، (۱۳۸۸). *انسان‌شناسی مسکن*، ترجمه خسرو افضلیان، تهران: حرفه هنرمند.
۱۱. راهنمای بازدید از موزه جواهرات ملی، ۱۳۹۶.
۱۲. راهنمای بازدید از مجموعه کاخ گلستان، ۱۳۹۶.
۱۳. شهری، جعفر (۱۳۷۸). *تاریخ اجتماعی تهران در قرن سیزدهم: زندگی، کسب و کار*. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
۱۴. شهیدی، حسین (۱۳۸۳). *سرگذشت تهران*. تهران: دنیا.
۱۵. عمید، حمید (۱۳۵۸). *فرهنگ فارسی عمید*. تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۶. عین‌السلطنه، قهرمان میرزا (۱۳۷۴). *روزنامه خاطرات عین‌السلطنه*. تهران: اساطیر.
- فووریه، ژرار (۱۳۶۲). *سه سال در دربار ایران: خاطرات دکتر فووریه*. ترجمه عباس اقبال آشتیانی، به کوشش همایون شهیدی، تهران، دنیای کتاب.
۱۷. فرمایان، حافظ (۱۳۸۸). فایل صوتی مصاحبه با حافظ فرمایان. به نقل از سایت الکترونیکی دنیای زنان عصر قاجار.

۱۸. معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی معین یک جلدی، تهران: انتشارات فرهنگ نما با همکاری انتشارات کتاب آراد.
۱۹. مستوفی، عبدالله (۱۳۸۶). شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه. تهران: هرمس.
۲۰. میرزایی، محسن (۱۳۷۶). روزنامه خاطرات عزیزالسلطان «ملیجک ثانی»، تهران: زریاب.
۲۱. مرکز اسناد تصویری کاخ گلستان
۲۲. مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
۲۳. ناصرالدین‌شاه (۱۳۸۴). روزنامه خاطرات ناصرالدین‌شاه (از محرم تا شعبان ۱۳۰۶ ه.ق)، به تصحیح عبدالحسین نوایی و الهام ملک‌زاده، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی.
- نجمی، ناصر (۱۳۷۵). تهران در یکصد سال پیش، نشر: ارغوان.
- هال، ادوارد تی (۱۳۹۰). بعد پنهان، ترجمه منوچهر طیبیان، تهران: مؤسسه چاپ انتشارات دانشگاه تهران.
24. Brooklyn Museum, 2018, «Mozaffar al-Din Shah Enthroned One of 274 Vintage Photographs - Antoin Sevruguin», www.brooklynmuseum.org.
25. Freer|Sackler galleries, 2018, «iran-in-photographs», www.archive.asia.si.edu/iran-in-photographs.
26. Golestan Palace Museum, 2018, «History of Golestan Palace», www.golestanpalace.ir.
27. Hosseini, M, 2018, «Cossack commander In charge of Tehran», www.fouman.com/Y/Get_Iranian_History_Today.php?artid=1117.
28. Iranian Cultural Heritage, 2012, *Handicrafts and Tourism Organization (ICHHTO)*, Nomination of Golestan Palace for Inscription on the world heritage list, Tehran.
29. Mahdavi, Shireen, 1999, «The structure and function of the household of a Qajar merchant», *Iranian Studies*, Vol. 32, No. 4, 557-571.
30. Solodow, Joseph B, 2010, *Latin Alive: The Survival of Latin in English and the Romance Languages*, Cambridge University Press.
31. Wikipedia, 2018, «Fath-Ali Shah Qajar», https://fa.wikipedia.org/wiki/Fath-Ali_Shah_Qajar.